

Anarhismului în România: istoriile uitate ale unei istorii uitate

Adrian Tătăran

2018

Cuprins

Anarhie, anarhiști, anarhism	4
Note preliminare	8
Câteva istorii ale anarhismului în România	10
Concluzii	18

„Noi, care am cugetat ca și tine, știm cu cine avem să luptăm: cu toată lumea noastră.”
N. Safir

Începând cu ultimele decenii ale secolului trecut, cercetările legate de anarhism, de istoria, gândirea și practicile libertare¹ au început să atragă tot mai multă atenție, atât în mediile academice, cât și în general. Anarhismul pare să-și fi recăpătat relevanța intelectuală, după o lungă perioadă de uitare. Numărul relativ mare de studii apărute până acum și, de asemenea, relativa diversitate a abordărilor susțin idea emergenței „studiilor anarhiste” ca domeniu aparte de interes și de cercetare. De remarcat este și faptul că, dincolo de discursurile concentrate pe recuperarea documentară sau istorică, o mare parte a inițiativelor au fost și sunt motivate de ideea explorării unor alternative teoretice și practice inspirate de gândirea libertară. Am putea aminti aici lectura anarhistă a epistemologiei propusă de Paul Feyerabend², estetica anarhistă descrisă de André Reszler³, antropologia anarhistă amintită de David Graeber⁴ sau teoria literară anarhistă schițată de Jesse Cohn⁵. De altfel, un mare număr de cercetări sunt cele dedicate literaturii anarhiste și modului în care ”anarhia” și literatura s-au întrepătruns de-a lungul timpului. Cuprinzătoarele studii de istorie literară alcătuite de Thierry Maricourt⁶, Caroline Granier⁷, Vittorio Frigerio⁸ sau Uri Eisenzweig⁹, li se pot astfel adăuga analizele lui David Weir¹⁰ sau Richard D. Sonn¹¹, autori care au documentat și au analizat latura culturală a influenței anarhismului, bogatele sale ramificații artistice, filosofice și literare.

Dincolo de diferitele sale travestiuri, curente și nuanțe, anarhismul, copil ”teribil” al revoluțiilor care marcase prima parte a secolului al XIX-lea, reclama, de fapt, o critică mult mai cuprinzătoare a fundamentelor societății, fie ele economice, politice, religioase, artistice sau morale. Respingerea principiilor autorității și coerciției în organizarea socială, afirmarea libertății individuale și a asocierilor afinitare, dimensiunea emancipatoare și radicală pe care anarhiștii o dădeau criticii ”stăpânirii”, de orice fel ar fi fost ea, nu pot fi înțelese numai în termenii filosofiei politice, ci trebuie interpretate „ca o largă răzvrătire culturală”¹², dimensiune esențială a criticii anarhiste și care, de regulă, tinde să fie trecută cu vederea.

¹ Termenul de „libertar” i se datorează lui Joseph Déjacque, scriitor și publicist anarhist, care-l va folosi pentru prima oară în 1857 într-un pamflet adresat lui Pierre-Joseph Proudhon, unul dintre gânditorii emblematici ai ”anarhiei”. Noțiunea se va încetățeni ulterior în limba franceză ca variantă alternativă pentru ”anarhist”. În limba română cuvântul a fost preluat din franceză și are același înțeles. Noțiunea de ”libertarian”, cu care deseori se face confuzia, a pătruns în vocabular mult mai târziu, din limba engleză, și se referă la o școală de gândire politică și economică radical diferită de cea libertară sau anarhistă.

² Paul Feyerabend, *Against Method: Outline of an Anarchist Theory of Knowledge*, Verso, London, 1993.

³ André Reszler, *L'esthétique anarchiste*, PUF, Paris, 1973.

⁴ David Graeber, *Fragments of an Anarchist Anthropology*, Prickly Paradigm Press, 2004.

⁵ Jesse Cohn, *Anarchism and the Crisis of Representation. Hermeneutics, Aesthetics, Politics*, Susquehanna University Press, Selinsgrove, 2006.

⁶ Thierry Maricourt, *Histoire de la littérature libertaire en France*, Albin Michel, Paris, 1990.

⁷ Caroline Granier, *Les briseurs de formules. Les écrivains anarchistes en France à la fin du XIXe siècle*, Ressouvenances, Cœuvres-et-Valsery, 2008.

⁸ Vittorio Frigerio, *La littérature de l'anarchisme. Anarchistes de lettres et lettrés face à l'anarchisme*, ELLUG, Grenoble, 2014.

⁹ Uri Eisenzweig, *Fictions de l'anarchisme*, Christian Bourgois, Paris, 2001

¹⁰ David Weir, *Anarchy and Culture. The Aesthetic Politics of Modernism*, University of Massachusetts Press, Amherst, 1997.

¹¹ Richard D. Sonn, *Anarchism and Cultural Politics in Fin de Siècle France*, University of Nebraska Press, Lincoln & London, 1989.

¹² Richard D. Sonn, *Anarchism and Cultural Politics in Fin de Siècle France*, University of Nebraska Press, Lincoln & London, 1989, p. 4.

Anarhie, anarhişti, anarhism

Dacă unii dintre istoricii mișcărilor anarhiste¹³ și, de asemenea, mulți dintre teoreticienii anarhiști înșiși vedeau în figuri ca Prometeu, Diogene, Étienne de La Boétie, Rabelais sau Charles Fourier exponenți ai unui difuz spirit libertar „la fel de vechi ca umanitatea”¹⁴, conturarea efectivă a anarhismului ca tendință teoretică și politică distinctă începe abia în prima parte a secolului al XIX-lea, perioadă marcată de ample mișcări revoluționare și de afirmarea curentelor de gândire socialiste, din a căror „familie” anarhismul face parte. Primul care și-a asumat în mod explicit termenul de „anarhist” pentru a-și descrie poziționarea politică și filosofică a fost Pierre-Joseph Proudhon, în 1840¹⁵. Scriitori asemeni lui Joseph Déjacque, autor al primei utopii anarhiste¹⁶, gânditori ca Max Stirner sau, ceva mai devreme, William Godwin, considerat de Piotr Kropotkin drept „primul care a formulat concepțiile politice și economice ale anarhismului”¹⁷, se numără, de asemenea, printre cei care au contribuit la cristalizarea viziunii libertare în această perioadă de urgență teoretică.

Organizarea anarhismului ca mișcare efectivă, dincolo de dimensiunea sa pur „literară” și filosofică, se va petrece ceva mai târziu, în 1872, odată cu ruptura care va surveni între socialiștii marxiști (sau etatiști) și cei libertari (sau anti-autoritari) în cadrul Primei Internaționale. Mihail Bakunin și James Guillaume vor pune bazele unei Internaționale „anti-autoritare” la Saint-Imier, în Elveția. Li se vor alătura toți cei care, asemeni lor, contestau deriva autoritară a marxiștilor, căreia îi opuneau principiul autonomiei și al organizării federaliste. Printre delegații aflați în 1872 la congresul de constituire al „internaționalei anarhiste”, s-a numărat și un anume Rouleff Zemphiry¹⁸, pe numele său adevărat Zamfir Arbure-Ralli, revoluționar basarabean aflat pe atunci în exil în Elveția și unul dintre apropiații lui Mihail Bakunin. În următorul deceniu, această nouă Internațională va reprezenta unul dintre cele mai importante focare ale dezvoltării și răspândirii concepțiilor, literaturii și practicilor libertare. Un rol însemnat în această evoluție l-a avut și faptul că Elveția devenise un refugiu primitiv pentru cei care, asemeni comunarzilor francezi sau nihilistilor ruși, încercau să se pună la adăpost de represiunea autorităților. Printre aceștia s-au aflat și geograful Élisée Reclus, supraviețuitor al Comunei, sau prințul Piotr Kropotkin, unul dintre cei mai importanți teoreticieni libertari.

Sfârșitul veacului al XIX-lea va aduce fărâmițarea și, în același timp, proliferarea tendințelor și practicilor libertare. În timp ce partizanii „propagandei prin fapte” începeau să folosească dinamita, inspirând o bogată literatură care va lega indisociabil figura anarhistului de cea a atentatorului, artiștii și literații avangardelor descopereau cu simpatie anarhismul, pe care, asemeni poeților simbolisți francezi sau pictorilor neoimpresioniști, îl îmbrățișau fără rezerve, intuind, se pare, o afinitate profundă între principiile anarhiei și propriile lor viziuni estetice.

Epoca atentatelor, a experimentărilor literare și artistice se va încheia însă curând, lăsând locul sindicalismului anarhist, care va atrage pentru multă vreme energiile libertare către eforturile de organizare revoluționară a muncitorilor. Alături de curentele „uvriere”, sindicaliste, majoritare până în pragul celui de-al Doilea Război Mondial, în toată această perioadă s-au afirmat și alte tendințe libertare „minore”. De la anarhiștii individualiști, preocupați mai degrabă de revoluționarea modurilor de viață, la pacifiștii inspirați de Tolstoi, și de la comuniștii libertari, la feminismul anarhist sau la cambriolarii „ilegaliști”, toți se reclamau, într-un fel sau altul, de la viziunea anarhistă.

¹³ A se vedea Peter Marshall, „Forerunners of Anarchism”, în *Demanding the Impossible. A History of Anarchism*, Harper Collins, Londra, 1992, pp. 53-139.

¹⁴ Elisée Reclus, „L' Anarchie”, *Les Temps nouveaux*, nr. 3, 13-15 mai 1895 apud Jean Maitron, *Le mouvement anarchiste en France. Tome I : Des origines à 1914*, Gallimard, Paris, 1992, p.24.

¹⁵ A se vedea Pierre-Joseph Proudhon, *Qu'est-ce que la propriété? (nouvelle édition)*, A. Lacroix & Cr., Paris, 1873, p. 212.

¹⁶ Joseph Déjacque, *L'Humanosphère (utopie anarchique)*, Bibliothèque des „Temps nouveaux”, Bruxelles, 1899. Inițial utopia a fost publicată în 1858, în foileton, în revista *Le Libéraire* pe care Déjacque o scotea la New York.

¹⁷ „(...) the first to formulate the political and economical conceptions of anarchism” (traducerea mea). A se vedea Piotr Kropotkin, „Anarchism”, *Encyclopædia Britannica*, 1910. Articolul este disponibil la adresa: http://dwardmac.pitzer.edu/anarchist_archives/kropotkin/britanniaanarchy.html; accesat la data de 26.09.2018.

¹⁸ Numele lui Arbure este menționat într-o listă a participanților la congresul extraordinar al Federației jurasiene, care a deschis, de fapt, lucrările congresului internațional. A se vedea „Les deux Congrès de Saint-Imier”, în *Bulletin de la Fédération jurassienne*, nr. 17-18, 15 sept. - 1 oct. 1872, p. 11.

Termeni ca "anarhie" sau "anarhism" poartă deja o puternică încărcătură semantică, riscul confuziilor și al contrasensurilor fiind, pe de altă parte, sporit de aspectul eteroclit, fragmentar și fluid al doctrinelor libertare. Schițarea tabloului sinoptic al istoriei anarhismului "clasic" trebuie astfel însoțită și de câteva lămuriri succinte în ceea ce privește înțelesul dat noțiunilor folosite.

Toți cei care, alături de Proudhon, Bakunin sau Kropotkin, contestau principiile autorității, coerciției și ierarhiei în organizarea socială, înțelegeau "anarhia" în primul rând drept „negarea puterii și a autorității sub orice formă ar fi ea”¹⁹, iar nu ca o expresie a haosului sau a violenței. Astfel, în plan politic, anarhiștii refuzau autoritatea statului, în plan economic pe cea a capitalismului, iar în plan moral erau contestate autoritatea bisericii, a patriei, a tradiției și a familiei. Într-un manifest apărut în 1883 la Iași, adresat lui Petru Th. Missir și semnat „Un socialist anarhist”²⁰, găsim expunerea concisă a acestei viziuni anti-autoritare specifice socialiștilor libertari: „Despre *anarhie* vom lămuri numai că noi suntem încredințați că *autoritatea* este una din piedicile cele mai mari la dezvoltarea omenirii și că toate formele de stat sunt rele, începând de la monarhia cea mai absolută, până la republica radicală sau chiar până la «statul popular» al socialiștilor etatiști. Societatea viitoare se va cărmui singură și toate lucrurile se vor regula prin bună înțelegere și fără de stăpâni.”²¹

Atunci când vorbim despre anarhism trebuie să avem trei planuri în vedere: în primul rând, gândirea libertară ca filosofie în sens larg, ca *Welanschauung*; în al doilea rând, anarhismul ca teorie a organizării directe a societății pe baze anti-autoritare; nu în ultimul rând, anarhismul ca practică efectivă și realitate istorică, mișcare concretizată în luptele și în eforturile de organizare inspirate de principiile anarhiei.

La un prim nivel, însă în strânsă legătură cu accepția sa socială și politică, "anarhia" este un concept filosofic. Provenit din elină, cuvântul înseamnă, într-o lectură etimologică fidelă "contrar autorității" sau "fără origine" (din *ἀν-* și *ἀρχή*), adică respingerea oricărui "principiu prim" sau a oricărei poziții care s-ar pretinde absolută, imuabilă, definitivă, nechestionabilă. Gândirea libertară propune, asemeni filosofiei lui Heraclit, viziunea unei lumi incandescente, fluide, în mișcare, deschise. Pe de altă parte, "anarhia" nu trebuie confundată exclusiv cu spiritul de negație sau cu revolta. Dimensiunea nihilistă, subversivă a "anarhiei", de altfel esențială, nu poate fi despărțită de latura sa utopică²², creatoare. Revoltei și refuzului îi corespund astfel „afirmarea multiplului, a diversității nelimitate a ființelor și a capacității lor de a alcătui o lume fără ierarhie, fără dominație, fără alte dependențe decât libera asociere a forțelor radical libere și autonome.”²³ La un al doilea nivel, "anarhia" numește, prin urmare, un ideal social, aspirația către o societate fără „stăpânire”, a cărei organizare să fie întemeiată pe principiul autonomiei (individuale și de grup), pe asocierea liberă și pe ajutorului reciproc. Pentru libertari, ordinea socială nu este unică, exterioară, absolută sau fixă, ci, dimpotrivă, multiplă, dinamică și relativă, apropiată de spontaneitate, de libertate și decurgând oarecum firesc din ea.

Așa cum am încercat să arătăm, în afara unor principii comune destul de generale, nu există, la drept vorbind, o viziune sau o practică libertară "canonică", de unde și dificultatea de a da o definiție

¹⁹ Citatul este luat dintr-un articol publicat în 1886 în revista *Viitorul*, condusă de C.A. Filitis. Articolul, intitulat „Anarhia” este, de fapt, o adaptare a unui text scris de Piotr Kropotkin, „L'ordre”, care apăruse în 1885, în volumul *Paroles d'un revolté* (C. Marpon & E. Flammarion, Paris, 1885). A se vedea „Anarhia”, în *Viitorul*, București, an I, nr. 3, 15 ianuarie 1886.

²⁰ Deși foaia volantă a apărut la Iași, fragmente din text au fost publicate și în revista *Dacia Viitoare* ca răspuns la atacurile împotriva tinerilor socialiști venite din partea redacției *Timpului*. Cel mai probabil, autorul acestui veritabil manifest anarhist era Constantin Mille, unul dintre redactorii *Daciei Viitoare*. Publicația apăruse pentru o scurtă vreme la Paris și la Bruxelles și era revista studenților socialiști români aflați la studii peste hotare.

²¹ „Apărarea socialismului de mai multe bârfeli neîntemeiate”, Iași, 1883. Foaia volantă se găsește la BCU Iași, în „Arhiva Missir” 145.

²² Înțelesul pe care-l dă, de exemplu, Karl Mannheim gândirii utopice este cel care descrie poate cel mai adecvat "anarhia" și opoziția sa față de fixare și închidere. Orice imagine sau înclinație utopică, susține Mannheim, conține implicit ideea negării și a chestionării ordinii date, a lumii așa cum e ea. În acest sens am putea considera anarhismul drept o expresie a gândirii utopice non-dogmatice. A se vedea capitolul „The Utopian Mentality”, în Karl Mannheim, *Utopia and Ideology. An Introduction to the Sociology of Knowledge*, Routledge & Kegan Paul, Londra & Henley, 1979, pp. 173-236.

²³ „(...) l'affirmation du multiple, de la diversité illimitée des êtres et de leur capacité à composer un monde sans hiérarchie, sans domination, sans autres dépendances que la libre association de forces radicalement libres et autonomes” (traducerea mea). A se vedea Daniel Colson, *Petit lexique philosophique de l'anarchisme. De Proudhon à Deleuze*, Librairie Générale Française, Paris, p. 27.

precisă și în același timp cuprinzătoare a anarhismului. Coerența și logica desfășurării sale istorice nu țin, prin urmare, de adecvarea la un nucleu doctrinar fix, ci de o anumită plasticitate proprie care se exprimă mai ales prin asocieri și asamblaje. Realitatea istorică a anarhismului este, de fapt, realitatea anarho-sindicalismului, anarho-pacifismului, anarho-feminismului, anarhismului literar, individualismului anarhist, anarho-comunismului, anarhismului creștin, anarho-primitivismului etc. Într-un sens foarte larg, prin urmare, am putea defini anarhismul drept „o tendință definită în dezvoltarea istorică a omenirii, care, spre deosebire de tutela intelectuală a tuturor instituțiilor clericale și guvernamentale, aspiră către desfășurarea liberă și neîmpiedicată a tuturor forțelor individuale și sociale în viață.”²⁴ Unitatea sa rămâne, pentru a-i parafraza pe Deleuze și Guattari²⁵, tocmai cea a multiplului, cea a anarhiei.

²⁴ „(...) a definite trend in the historic development of mankind, which, in contrast with the intellectual guardianship of all clerical and governmental institutions, strives for the free unhindered unfolding of all the individual and social forces in life” (traducerea mea). Rudolf Rocker, *Anarcho-Syndicalism*, Pluto Press, Londra, 1989, p. 31.

²⁵ „(...) anarhia și unitatea sunt unul și același lucru, nu unitatea Unului, ci o unitate mult mai ciudată, care nu se afirmă decât despre multiplu.” A se vedea Gilles Deleuze & Félix Guattari, *Mii de platouri*, trad. Bogdan Ghiu, Editura Art, București, p. 210.

Note preliminare

În ceea ce privește România, cercetările inspirate de istoria, gândirea sau practicile libertare sunt răzlețe, iar interesul pentru studierea istoriei anarhismului românesc rămâne unul marginal. Ignorarea aproape cu desăvârșire a influențelor libertare din spațiul românesc poate fi cu atât mai surprinzătoare cu cât anarhismul, prin diferitele sale tendințe și „asamblaje” practice și teoretice, a marcat profund întreaga perioadă a finalului de secol XIX în Europa, din Franța și până în Rusia țaristă, fie că vorbim de frământările sociale și politice, de dezbaterile filozofice sau de curentele literare și artistice.

Deja în primele decenii ale secolului XX perspectiva predominantă în ceea ce privește anarhismul în România era că „o mișcare propriu-zisă de anarhism militant sau de teoreticieni anarhiști nu avem”²⁶; opinie care de atunci a rămas în mare parte neschimbată. Cu toate acestea, textele sau articolele având ca subiect anarhismul nu au lipsit cu totul din dezbaterile vremii. Constantin Dobrogeanu-Gherea, care se pare că inițial fusese, asemeni altor revoluționari din Rusia țaristă refugiați în România, „simpatizant al teoriilor anarhiste”²⁷, a nutrit un interes statornic pentru gândirea libertară, chiar dacă a făcut-o de pe pozițiile unei critici neîmpăcate, odată vechile convingeri părăsite. Iar exemplul lui Gherea nu este unul singular.

Însă, alături de o privire generală asupra anumitor particularități ale receptării anarhismului în România, studiul de față își propune să ilustreze în primul rând și cât mai detaliat interesul pe care istoria anarhismului românesc l-a trezit de-a lungul timpului, inventariind într-o primă fază toate acele scrieri care au abordat într-un mod explicit subiectul. Miza principală a cercetării este, prin urmare, una documentară, mai ales având în vedere că o bună parte dintre textele prezentate sunt foarte puțin cunoscute. Făcând parte dintr-un demers mai larg de recuperare și explorare a expresiilor libertare autohtone, studiul încearcă, de asemenea, să aducă argumente în favoarea unor analize mai cuprinzătoare și mai nuanțate ale anarhismului românesc, care să acorde atenție și contextului literar, dezbaterilor de idei și, în general, dimensiunii culturale a dezvoltării sale.

²⁶ Nicolae Petrescu, „Anarhismul”, în *Doctrinile partidelor politice. 19 prelegeri publice organizate de ISR*, Tiparul Cultura Națională, București, 1923, p. 198.

²⁷ Zigu Ornea, *Curentul cultural de la „Contemporanul”*, Editura Minerva, București, 1977, p. 128.

Câteva istorii ale anarhismului în România

„Despre nici o alta țară europeană nu se știe atât de puțin în privința mișcării anarhiste” ca despre România, scriau Martin Veith și Maria Lidia într-un scurt articol dedicat revoluționarului basarabean Zamfir Arbure-Ralli²⁸. O istorie comprehensivă și cât mai completă a pătrunderii ideilor anarhiste în România, începând cu secolul al XIX-lea și până la finalul celui de-al Doilea Război Mondial, rămâne încă să fie scrisă. Și asta cu atât mai mult cu cât răspândirea textelor și ideilor anarhiste nu pare să fi fost cu totul neînsemnată la noi, așa cum poate am fi tentați să credem. De-a lungul timpului, începând chiar din secolul al XIX-lea au existat totuși mai multe încercări de a schița tablouri ale anarhismului românesc. În marea lor majoritate ele sunt datorate fie unor istorici anarhiști, fie unor scriitori sau militanți apropiați mediilor și viziunii libertare.

Max Nettlau, unul dintre cei mai importanți istorici ai mișcărilor libertare, va întocmi în 1897 o minuțioasă listă a numeroaselor publicații, broșuri, traduceri și scrieri de inspirație anarhistă apărute până atunci în România. Deși nu intenționăm s-o discutăm aici foarte în detaliu, scurta notă care însoțește lista merită totuși redată: „Originile mișcării [socialiste] românești au fost anarhiste”²⁹.

În același an, în revista pariziană *L'Humanité Nouvelle*, Gh. Mărculescu – colaborator pe atunci al revistei *Mișcarea Socială*, scoasă de „anarhiști” Panait Mușoiu și Panait Zosin – publica un articol în două părți intitulat „Le socialisme en Roumanie”³⁰, în care încerca să documenteze atât începuturile anarhiste ale mișcării socialiste din România, cât și ulterioara repudiere și marginalizare a tendințelor libertare, în favoarea unei organizări partinice inspirate de modelul social-democrației germane. Influența lui Constantin Dobrogeanu-Gherea în această chestiune a fost hotărâtoare, iar “gâlceava” ilustrului critic cu anarhismul ar merita, de altfel, un studiu de sine stătător.³¹

O istorie – pierdută de această dată – a „tuturor mișcărilor cu caracter libertar din România, începând de la 1835 și până astăzi”³² era anunțată în 1936 de către Ion Ionescu-Căpățână, publicist anarhist și apropiat al scriitorului Panait Istrati, în introducerea volumului *Mihail Bakunin (1814-1876)* de James Guillaume, pe care-l tradusese în română. Articolul, care ar fi trebuit să apară în 1937, nu a mai fost însă publicat. Ionescu-Căpățână s-a stabilit ulterior în Franța, la Rantigny, lângă Paris, unde a animat o vreme un cerc anarhist și unde a scos, alături de criticul Gérard de Lacaze-Duthiers, revista *Artistocratie*. Istoria promisă va fi menționată din nou în 1941 printre titlurile care urmau să apară în colecția de broșuri și cărți a revistei³³. Deși titlul anunțat de această dată era „Cent ans de mouvement social en Roumanie”, putem presupune cu destulă îndreptățire că, de fapt, era vorba tot de proiectul început în 1936. Nici de această dată studiul n-a mai ajuns să fie publicat, Căpățână murind în 1942.

Zece ani mai târziu, în 1952, Eugen Relgis, unul dintre cei mai prolifici publiciști și scriitori de tendință libertară de la noi, militant pacifist și, de altfel, singurul contributor român la celebra *Encyclopédie anarchiste*³⁴ a lui Sébastien Faure, va scrie un text intitulat „Libertaires et pacifistes en Roumanie”, care

²⁸ Maria Lidia & Martin Veith, *Zamfir C. Arbure: Memoriile unui anarhist din România*, <http://www.syndikalismusforschung.info/zamfirro.htm>, accesat la data de 20.07.2018.

²⁹ „Les origines du mouvement roumain furent anarchistes” (traducerea mea). Max Nettlau, *Bibliographie de l'anarchie*, Bibliothèque des „Temps Nouveaux”, Bruxelles, 1897, p. 202.

³⁰ Gh. Mărculescu, „Le socialisme en Roumanie”, în *L'Humanité Nouvelle*, anul I, vol. I, 1897, pp. 192-205 și 353-365.

³¹ La inițiativa lui Gherea, mișcarea socialistă din România va trece printr-un proces de lămurire ideologică îndreptat în special împotriva ideilor anarhiste și revoluționare predominante, se pare, la acea vreme. *Revista socială* îi va publica în 1885 articolul „Anarhismul și socialismul”, iar în 1892 Gherea va scrie studiul „Anarhia cugetării”, care a avut parte, de altfel, de un mare răsunset în epocă, fiind tradus în franceză și publicat în revista pariziană *L'Ère nouvelle*, condusă de Georges Diamandy, unul dintre socialiștii români aflați la Paris. Reputatul critic a mai publicat de-a lungul timpului și alte texte pe acest subiect, dintre care am mai putea aminti studiul „Deosebirea dintre socialism și anarhism”, apărut în 1901 în *Noua Revistă Română* și reluat ulterior, alături de „Anarhia cugerării”, într-o broșură tipărită în 1908 la Iași, intitulată *Anarhism și socialism*, Editura Revistei „Viitorul social”, Iași, 1908.

³² Ion Ionescu-Căpățână, „Prefață” în James Guillaume, *Mihail Bakunin 1814-1876*, Editura Umanitatea, București, 1936, p. 5.

³³ Lista titlurilor apare în deschiderea unui studiu inedit scris de Ionescu-Căpățână și dedicat lui Panait Istrati. A se vedea Ion Ionescu-Căpățână, *Panaî Istrati, ou l'homme qui n'a adhéré à rien. Étude suivie d'articles inédits en français*, Artistocratie, Soutraîne par Rantigny (Oise), 1941.

³⁴ În enciclopedia editată de scriitorul anarhist Sébastien Faure, Eugen Relgis va prezenta în detaliu principiile “umanitarismului”, doctrină pacifistă în jurul și în sprijinul căreia va reuși să strângă de-a lungul timpului importante voci intelectuale

va fi publicat în patru părți în revista pariziană *Contre-Courant*³⁵. Deși prezentarea alcătuită de Relgis este destul de schematică, articolul are meritul de a fi, de fapt, primul text care abordează nemijlocit tema anarhismului românesc și care încercă să fixeze niște repere într-un teritoriu până atunci aproape cu totul necunoscut. Alături de precursorii “vechii mișcări”, adică nihilistii fugari din Imperiul Rus sau revoluționarii bulgari care, asemeni poetului Hristo Botev, se refugiaseră la sfârșitul secolului al XIX-lea în România, unde-și continuau activitatea militantă, Relgis îi evocă, printre alții, pe publicistul Panait Mușoiu, pe utopistul și militantul sindicalist Iuliu Neagu-Negulescu, pe “artistul tipograf” Joseph Ishill³⁶ sau pe “esperantistul” Ion Ionescu-Căpățână, insistând pe aspectul eminent intelectual și literar pe care răspândirea ideilor anarhiste l-a luat în România. Panait Istrati va fi și el adăugat tabloului creionat de Relgis, opera și viața sa fiind, în opinia acestuia din urmă, traversate de un autentic și vibrant, chiar dacă niciodată asumat ca atare, spirit libertar. De remarcat și faptul că, prin includerea în expunere a “umanitarismului”, doctrină pacifistă la răspândirea căreia a lucrat neobosit întreaga sa viață, Eugen Relgis recunoaștea în mod explicit și afinitatea acesteia cu principiile anti-autoritare ale anarhismului, ceea ce, până în acel moment, ezitase oarecum să facă.³⁷

Scriitor ale cărui cărți fuseseră arse de naștiști³⁸, critic al societății burgheze și al capitalismului, în care văzuse germeii războiului perpetuu și ai „barbariei civilizației mașiniste”³⁹, Eugen Relgis va fi nevoit să părăsească definitiv țara în 1947, de această dată sub amenințarea represiunii din partea puterii comuniste, astfel că articolul său despre anarhiștii români va fi scris și sub impresia a ceea ce se petrecea în România la acea vreme. Alegerea subiectului este, prin urmare, profund semnificativă. Dincolo de necesara sa dimensiune documentară și rememorativă, simpla apariție în 1952 a micii istorii a anarhismului românesc constituie în sine un comentariu cât se poate de elocvent asupra realității istorice, sociale și politice postbelice, așa cum apărea ea prin ochii unui “en dehors” care înfruntase, rând pe rând, toate chipurile puterii și toate ideologiile liberticide ale primei jumătăți de veac.

O mișcare anarhistă care să se opună despotismului nu exista atunci în România, nota Eugen Relgis în introducerea articolului său, spre deosebire de Bulgaria, țară în care rezistența activă a libertarilor de toate nuanțele împotriva represiunii generalizate câștigase simpatia tuturor „conștiințelor libere”[40. Fără să-și facă iluzii în privința apariției unor mișcări inspirate de viziunea anti-autoritară a anarhiștilor, profund sceptic față de natura opoziției care începuse să se organizeze în țară⁴⁰, Eugen Relgis semnala,

ale epocii, cum ar fi Romain Rolland, Stefan Zweig, Upton Sinclair, Han Ryner (scriitor francez și anarhist individualist), Panait Mușoiu, Ioan Slavici sau Tudor Arghezi. A se vedea Eugen Relgis, „Humanitarisme”, în Sébastien Faure (ed.), *Encyclopédie anarchiste*, E. Rivet, Limoges, 1934, <http://www.encyclopédie-anarchiste.org/articles/h/humanitarisme.html>, accesat la data de 25.07.2018.

³⁵ Eugen Relgis, „Libertaires et pacifistes en Roumanie”, în *Contre-Courant*, seria I, nr. 1, februarie 1952, p. 12; nr. 2, martie 1952, p. 28; nr. 3, aprilie 1952, p. 3; nr. 4, mai 1952, pp. 75-76. Recent, textul a fost reeditat în Franța ca broșură. A se vedea Eugen Relgis, *Libertaires et pacifistes en Roumanie*, Centre International de Recherches sur l’Anarchisme, Marsilia, 2018.

³⁶ Joseph Ishill, originar din Botoșani și apropiat al lui Panait Mușoiu, se va stabili în Statele Unite în 1909. Alături de soția sa, Rose Freeman, va scoate revista *Open Vistas* și va înființa editurile Free Spirit Press și Oriole Press. Numeroasele volume pe care le-a editat au fost considerate adevărate opere de măiestrie tipografică, câștigându-i pe bună dreptate renumele de cel mai important “artist tipograf” pe care l-au avut vreodată anarhiștii. Colecția tuturor cărților tipărite de Ishill, care include volume dedicate lui Oscar Wilde, Piotr Kropotkin, Eugen Relgis sau Elisée Reclus, împreună cu o bună parte a corespondenței pe care a purtat-o de-a lungul timpului cu militanți și intelectuali anarhiști ca Rudolf Rocker, Emma Goldman sau Errico Malatesta, se găsește azi în colecția „Labadie”, la Universitatea din Michigan.

³⁷ În 1922, în *Umanitarismul și Internaționala intelectualilor*, Relgis asimila expeditiv și necritic anarhismul unei pure „negații a vieții”. Cam în aceeași perioadă în care apărea „Libertaires et pacifistes de Roumanie”, deci trei decenii mai târziu, Relgis a scris și un mic eseu, „Umanismul libertar”, în care profesiunea de credință umanitaristă nu mai putea fi despărțită de cea anarhistă. Textul amintit a fost inclus într-o schiță bio-bibliografică pe care Vladimiro Muñoz, anarhist spaniol și apropiat al lui Relgis, a publicat-o în volumul *Homenaje a Eugen Relgis en su 60 aniversario*, Comité National de Adhesión a la Candidatura de Eugen Relgis al Premio Nobel de la Paz, Montevideo, 1955, pp. 106-115.

³⁸ Episodul arderii cărților lui Relgis în Germania de către naștiști este relatat într-o scrisoare din 1933, adresată lui Joseph Ishill și reproducă în volumul Eugen Relgis, *Eseuri despre iudaism. Mărturii de ieri și de azi*, Hasefer, București, 2011, pp. 141-142.

³⁹ Eugen Relgis, *Umanitarismul și Internaționala intelectualilor*, Editura „Viața românească”, București, 1922, p. 12.

⁴⁰ „Dacă există vreo opoziție în România, ea este mai degrabă constituită din elemente reacționare”, remarca destul de tăios Relgis. *Idem, ibidem*.

în acest context tulbure, însemnătatea regăsirii diverselor “urme” ale gândirii anarhiste și necesitatea păstrării expresiilor sale autohtone. “Libertarul” Eugen Relgis își dădea seama, pe de altă parte, că firavele voci ale anarhiștilor români, deja în mare parte uitate, se vor pierde în vacarmul unei istorii care se anunța necruțătoare și îndelungată. Intuia foarte bine și că această suprimare a “anarhiei” nu va lua doar chipul abjurării, prin care puținii tovarăși de idei rămași în țară ar fi încercat să se pună la adăpost, cât și pe cel al deturnării, al recuperării interesate și parțiale din partea noii puteri comuniste, care încerca să-și construiască o amplă narațiune de legitimare. Astfel că mica istorie a anarhismului schițată de Relgis în 1952 are și rolul de a demistifica eventualele preluări retrospective și arbitrare ale vocilor libertare în narațiunea puterii așa-zise populare și democratice.⁴¹

Articolul lui Eugen Relgis va fi reluat ulterior integral și într-o antologie intitulată *The Rumanian Libertarians*, pe care anarhistul spaniol Vladimiro Muñoz le-o va dedica lui Panait Mușoiu, Eugen Relgis și Joseph Ishill, toți, scria în textul de introducere Muñoz, „adevărate modele pentru restul oamenilor”. Alcătuită probabil undeva pe la jumătatea anii '70⁴², antologia are douăsprezece capitole care cuprind, în afara textului lui Relgis despre libertarii români, schițele biografice ale lui Mușoiu și Ishill, o mai veche evocare a lui Elisée Reclus și Mircea Rosetti, apărută inițial în memoriile “bakunistului” Zamfir Arbure, o autobiografie semnată de Joseph Ishill și diverse materiale semnate de Max Nettleau, Rudolf Rocker sau de Eloy Muñiz, publicist anarhist și traducător al lui Relgis.

Antologia lui Muñoz rămâne până azi o inițiativă singulară, fiind prima colecție de texte consacrată în mod specific anarhiștilor români. Mai mult decât atât, ea ilustrează și un aspect oarecum neașteptat al acestei istorii “minore”, ascunse: legăturile cuprinzătoare și durabile pe care mulți dintre anarhiștii români le-au avut peste tot în lume și, mai ales, ecurile și aprecierea de care, cel puțin în mediile libertare, s-au bucurat în anumite perioade. Ceea ce poate lămuri în parte și o particularitate comună tuturor textelor despre anarhismul românesc discutate până acum: niciunul nu a apărut în România, indiferent de perioada în care a fost publicat. Fără a omite limitările pe care conjuncturile istorice și politice le-au impus în anumite momente, mai ales în cazul unui subiect “sensibil” cum era anarhismul, constatarea ridică totuși niște semne de întrebare legate de recepția și înțelegerea de care s-a bucurat gândirea libertară în țară în general.

Asociat de regulă terorismului, distrugerii și violenței sau, într-un registru ceva mai potolit, considerat doar o expresie nebuloasă a gândirii utopice, anarhismul a fost perceput în mod predominant sub aspectul său spectacular, “literar”, caricatural chiar. Întrebat de Max Nettleau câți anarhiști sunt în România, Eugen Relgis, aflat în vizită la bătrânul istoric, care locuia în anii 30 la Viena, îi va da acestuia un răspuns cât se poate de sugestiv, deși o va face într-un registru ironic: „N-aș putea spune. La noi, anarhistul e o sperietoare. Pentru burghezi și copii, el trebuie neapărat să aibă mutră fioroasă, păr vâlvoi, uneori lavalieră înnodată ca un ștreang, dar întotdeauna o bombă sau cel puțin un pumnal în buzunar.”⁴³

Fără ca această reprezentare să fie neapărat specifică României, putem spune cu destulă îndreptățire că ea a constituit baza raportării la curentele anarhiste în spațiul românesc. De altfel, confuzia semantică între anarhie – în sensul de distrugere, violență, haos – și “anarhie”, înțeleasă drept contestația principiului autorității în organizarea socială, nu putea decât să favorizeze etichetările rău-voitoare, înțelegerile schematice și instrumentalizarea lor de pe poziții ideologice și politice antagonice gândirii libertare. Un exemplu grăitor în acest sens îl constituie și marginalizarea tendințelor libertare din sânul

⁴¹ Eugen Relgis va da exemplul publicistului Panait Mușoiu, elogiut după moarte în presa apropiată de noile autorități, elogiul care omiteau să menționeze tocmai dimensiunea anti-autoritară a vieții și activității sale.

⁴² Textul antologiei, nedat, mi-a parvenit în manuscris, în engleză, datorită generozității lui Martin Veith. Manuscrisul original se află în prezent la Kate Sharpley Library din Londra. Versiunea la care am avut acces este incompletă, lipsindu-i câteva dintre capitolele menționate în cuprins. Nu este încă limpede dacă antologia a avut parte și de o ediție tipărită – în spaniolă sau engleză – sau dacă a circulat doar în această formă. Textele, în marea lor parte, au apărut și în alte publicații sau volume, ceea ce mi-a permis să datez cu oarecare aproximație demersul. Biografia lui Panait Mușoiu, care pare cel mai recent material inclus în antologie, a apărut inițial sub semnătura lui Muñoz în revista argentiniană *Reconstruir*, în 1974 (nr. 89, martie-aprilie, pp. 58-64).

⁴³ A se vedea Eugen Relgis, *Zece capitale*, Editura Socec & Co., S.A.R., București, 1947, p. 146.

vechii mișcări socialiste românești, de care am amintit deja. Studiile împotriva anarhismului scrise de Constantin Dobrogeanu-Gherea⁴⁴ vor juca un rol decisiv în legitimarea acestei veritabile „excomunicări”. Pe de altă parte, autoritatea morală de care s-a bucurat ilustrul critic nu a făcut decât să consolideze, inclusiv în mediile intelectuale, vehicularea aceluiași versiuni simpliste și clișee despre anarhism.

Gherea analiza „doctrina” anarhistă pornind de la ideea că anarhismul nu ar fi altceva decât „o boală socială”⁴⁵, o absurditate, un „simplism metafizic”⁴⁶ care nu-i poate atrage decât pe fanfaști, pe naivi sau pe cei având înclinații criminale. Concluziile criticului român nu erau foarte diferite de cele la care ajungea în aceeași perioadă, însă cu alte mijloace, vestitul medic Cesare Lombroso, ale cărui texte despre anarhiști s-au bucurat de o largă popularitate în epocă.⁴⁷ Concluzia oarecum previzibilă a criminologului italian era predominanța „tipului criminal” printre libertari.

Dobrogeanu-Gherea va contribui astfel la răspândirea unei interpretări parțiale a anarhismului la noi și, în mod indirect, la desconsiderarea expresiilor libertare autohtone, în general puțin înțelese ca atare. Nu trebuie omis aici nici faptul că miza principială a demersului lui Gherea nu era una teoretică, cât una polemică și politică. Având în vedere că vechea mișcare socialistă din România trecuse inițial printr-o fază „curat anarhistă”⁴⁸, este lesne de înțeles că procesul de lămurire ideologică inițiat de Gherea în anii ’80-’90 ai secolului al XIX-lea implica atât dezicerea de vechile idei, cât și încercarea de a minimiza retrospectiv influența ideilor libertare asupra socialiștilor români. Așa se poate explica, cel puțin în parte, de ce articolele și textele dedicate istoriei anarhismului în România enumerate până acum au fost elaborate exclusiv de anarhiștii înșiși, dar și cum se face că toate materialele au apărut în afara țării, unde libertarii români găsiseră, se pare, un mediu ceva mai favorabil pentru ideile și activitățile lor.

Menționi de cele mai multe ori expeditiv referitoare la un difuz și misterios anarhism, sub a cărui influență s-ar fi aflat pentru o vreme unii dintre reprezentanții „vechii mișcări socialiste”, putem găsi însă și în diversele istorii și sinteze dedicate acestora din urmă: de la cele publicate de I.C. Atanasiu⁴⁹ sau Constantin Titel-Petrescu⁵⁰ și până la cele apărute în perioada regimului comunist, cum ar fi excelentele studii și antologii alcătuite de istoricul Tiberiu Avramescu⁵¹ sau detaliata analiză a „curentului cultural de la *Contemporanul*” publicată de Zigu Ornea⁵². Un loc aparte între aceste publicații îl ocupă monografiile apărute în aceeași perioadă și care evocă personalități importante ale istoriei anarhismului din România, asemeni lui Nicolae Zubcu-Codreanu⁵³, Panait Mușoiu⁵⁴ sau Eugen Relgis⁵⁵, dar care de cele mai multe ori nu acordă foarte mare atenție laturii libertare a activității și gândirii lor. Un exemplu în acest sens îl constituie monografia lui Panait Mușoiu care, deși foarte bine documentată, ilustrează foarte grăitor constrângerile ideologice și limitările inerente oricărui discurs, fie el istoric sau rememorativ, care atingea la acea vreme chestiunea „anarhismului”. Astfel că evocarea lui Mușoiu, fără a contesta valențele anti-autoritare ale activității sale, va fi totuși făcută cu prețul nerecunoașterii im-

⁴⁴ Vezi *supra*, nota 8.

⁴⁵ C. Dobrogeanu-Gherea, *Anarhism și socialism*, Editura Revistei „Viitorul social”, Iași, 1908, p. 21.

⁴⁶ *Idem, ibidem*.

⁴⁷ César Lombroso, *Les anarchistes*, Ernest Flammarion Éditeur, Paris, 1897.

⁴⁸ Constatin Graur, *Din istoria socialismului român*, Institutul de Editură „Avântul”, București, 1912, p. 10.

⁴⁹ I. C. Atanasiu, *Mișcarea socialistă 1881-1900*, Editura Adeverul S.A., București, 1932

⁵⁰ Constantin Titel-Petrescu, *Socialismul în România: 1835 - 6 septembrie 1940*, Biblioteca socialistă, București, 1946.

⁵¹ Tiberiu Avramescu a publicat mai multe lucrări despre perioada de început a mișcării socialiste. Am putea menționa aici cuprinzătoarea antologie de texte memorialistice *Amintiri literare despre vechea mișcare socialistă (1870-1900)*, Editura Minerva, București, 1975 sau volumul *Constantin Mille. Tinerețea unui socialist*, Editura Politică, București, 1973.

⁵² Zigu Ornea, *Curentul cultural de la „Contemporanul”*, Editura Minerva, București, 1977.

⁵³ Stelian Neagoe, *Nicolae Codreanu*, Editura Politică, București, 1970.

⁵⁴ A. Gălățeanu & N. Gogoneață, *Panait Mușoiu*, Editura Politică, București, 1970.

⁵⁵ Monografia lui Eugen Relgis, scrisă de Mircea Handoca în anii ’80, n-a mai fost publicată. Manuscrisul dactilografiat se găsește, alături de o minuțioasă bio-bibliografie, care cuprinde inclusiv o listă exhaustivă a tuturor articolelor publicate de Relgis, dar și a volumelor sale traduse în alte limbi, la biblioteca Institutului de Filologie Român „A. Philippide” din Iași. De altfel, o mare parte dintre documentele lăsate în țară de scriitor la plecarea sa către America de Sud, în 1947, au fost donate institutului din Iași, unde se află și în prezent.

portanței sau relevanței acestora.⁵⁶ Un amănunt interesant legat de apariția acestui volum este și acela că unul dintre autori, A. Gălățeanu, se numărase la un moment dat printre apropiații lui Mușoiu, iar pe la jumătatea anilor '20 scotea revista anarhistă *Pagini Libere*. Într-o colecție separată de broșuri, Gălățeanu publica traduceri din Kropotkin, Jean Grave, Sébastien Faure, H.D. Thoreau sau Jean-Marie Guyau, toți teoreticienii libertari sau autori aflați în "canonul" de lectură anarhist.

*După 1989, subiectul istoriei anarhismului în România nu pare să fi trezit foarte mare interes la noi, deși aparent vechile contrângeri de ordin politic, material și ideologic dispăruseră. Cele câteva cercetări consacrate pătrunderii și răspândirii ideilor libertare în spațiul românesc au apărut doar destul de recent, rămânând însă inițiative singulare și relativ izolate.

*Situația este cu atât mai surprinzătoare cu cât, mai ales începând cu anii '90, așa cum am mai menționat deja, „studiile anarhiste” s-au bucurat de o tot mai mare atenție în mediile academice internaționale, inspirând, de altfel, numeroase contribuții în domenii cât se poate de diverse: de la antropologie și filosofie, la epistemologie sau istorie și teorie literară. În afara decalajelor care țin de îndelungata perioadă totalitară, marcată de privațiuni și de izolare, lipsa unor cercetări legate de istoria anarhismului românesc poate fi legată atât de specificul receptării anarhismului la noi, cât și de peculiaritățile peisajului intelectual și instituțional românesc de după 1989. Ceea ce se pare că a lipsit în primul rând a fost tocmai o noțiune adecvată a anarhismului ca fenomen istoric, social și cultural complex, dincolo de reprezentările sale simpliste, aspect pe care am încercat deja să-l discutăm. De asemenea, într-un climat intelectual post-totalitar dominat de memoria represiunilor comuniste, dar și de o narațiune anti-comunistă rigidă și puternic ideologizată⁵⁷, tema socialismului libertar, anti-autoritar – „minoră”, extravagantă și, de la un punct încolo, chiar suspectă – nu putea să atragă foarte mare atenție sau înțelegere.

*Astfel că abia în 2011 a apărut articolul lui Vlad Brătuleanu, „Anarhismul în România”⁵⁸, care are meritul de a fi încercat pentru prima dată o sistematizare și o prezentare cât mai cuprinzătoare a principalelor curente, publicații și "voci" libertare care au existat la noi înainte de 1947. Fără a se concentra pe aspectele teoretice, Vlad Brătuleanu abordează mai degrabă cronologic etapele pătrunderii și evoluției ideilor anarhiste în România, prezentate pe fundalul mai larg al istoriei și dezvoltării diferitelor curente anarhiste în Europa. În mare, sunt propuse trei perioade: perioada „precursorilor” între anii 1870 și 1880, definită de activitatea revoluționarilor narodnici și a nihilistilor refugiați în țară din calea persecuțiilor țariste, și a cărei figură emblematică este Zamfir Arbure-Ralli. Mai apoi, intervalul 1880-1918, perioadă legată de activitatea și personalitatea publicistului Panait Mușoiu, dar și de afirmarea anarhismului "uvrier". Ultima fază, cuprinsă între 1918-1947, este legată de scriitorul pacifist Eugen Relgis și marchează trecerea de la anarhismul colectivist și cel „uvrier” al primelor perioade, la o direcție apropiată de curentele anarhismului individualist (preocupat mai degrabă de transformarea conștiințelor individuale decât de organizarea revoluționară a muncitorilor).

*Deși inspirată în ceea ce privește identificarea fazelor apariției și dezvoltării anarhismului în România, periodizarea propusă de Vlad Brătuleanu este una dintre principalele vulnerabilități ale studiului. Imprecizia delimitării perioadelor și fixarea uneori excesivă asupra activității personalităților emblematică, afectează atât coerența expunerii în general, cât și consistența ei. Un exemplu la îndemână este definirea temporară oarecum arbitrară a perioadei „precursorilor”, precum și reducerea ei aproape în totalitate la activitatea lui Zamfir Arbure. Implicarea revoluționarului basarabean în răspândirea literaturii anarhiste printre studenții români și imboldul pe care l-a dat astfel organizării primelor cercuri

⁵⁶ „În aprecierea anarhismului, s-a lăsat însă și el influențat în oarecare măsură de unele idei libertare de nuanță anarhistă, în sensul că a început să le socotească "înrudite" cu cele socialiste prin atitudinea critică față de capitalism. Menționăm însă că el nu și-a însușit principiile teoretice sau metodele de luptă preconizate de anarhism.” A se vedea A. Gălățeanu & N. Gogoneață, *op. cit.*, p. 87.

⁵⁷ A se vedea și Lavinia Stan, Lucian Turcescu (ed.), *Justice, Memory and Redress in Romania. New insights*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2017.

⁵⁸ Vlad Brătuleanu, „Anarhismul în România”, în : *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, vol. XI, n^o2, 2011, pp. 274-285. O versiune actualizată și completată a textului a fost recent republicată în broșură: Vlad Brătuleanu, *Istoria anarhismului românesc*, Editura Pagini Libere, București, 2018.

socialiste nu pot fi contestate. Cu toate acestea, bogata activitate ulterioară a tinerilor socialiști, în marea lor parte aflați sub înrăurirea ideilor libertare, are o însemnătate proprie și nu poate fi dată la o parte. Grupul adunat la Iași în jurul originalului „doctor american” Nicolae Russel, grup din care făceau parte și frații Nădejde sau Constantin Mille – atrași mai degrabă de lecturile și idealurile revoluționare anarhiste, după cum mărturiseau și singuri⁵⁹ – s-a aflat la originea apariției cunoscutei reviste științifice și literare *Contemporanul*, inspirând astfel o întreagă mișcare de idei în epocă. Doar în 1886, odată cu publicarea de către Constantin Dobrogeanu-Gherea a primului program marxist al socialiștilor din România, intitulat „Ce vor socialiștii români?”, a început efectiv procesul dezicerii de „elementele” anarhiste, care a culminat mai apoi în anii '90 ai aceluiași secol cu excluderea lui Panait Mușoiu din mișcare și cu înființarea PSDMR (Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România). Prin urmare, delimitarea cronologică a etapei „precursorilor” pe care o propune Vlad Brătuleanu, nu pare să țină seama efectiv de vreun reper cronologic relevant pentru evoluția anarhismului în România, trecând în plus cu vederea unul dintre elementele cele mai importante ale acestei istorii: activitatea grupului socialist ieșean.

*Dincolo de aceste imprecizii, articolul marchează, așa cum am menționat deja, un punct de cotitură în ceea ce privește cercetarea anarhismului în România, fiind primul text, după articolul publicat de Eugen Relgis în 1952, care schițează niște linii generale necesare oricărei abordări ulterioare a subiectului.

*Printre cercetările care ne interesează aici trebuie să menționăm și studiul dedicat lui Panait Mușoiu⁶⁰ și publicat de istoricul german Martin Veith în 2013. Animator al *Revistei Ideei*, cea mai longevivă publicație anarhistă de la noi, apărută între 1900 și 1916, Panait Mușoiu va publica de-a lungul celor peste cinci decenii de activitate multe dintre textele autorilor „clasici” ai anarhiei: H. David Thoreau, Kropotkin, Bakunin, Ernest Cœurderoy, Sébastien Faure, Malatesta, Bernard Lazare, Johann Most. În mare parte traducerile sale au rămas, de altfel, și singurele transpuneri în limba română ale acestor texte. Colecția *Biblioteca Revistei Ideei*, în care vor apărea peste o sută de titluri, cuprindea însă și texte de Aristofan, Seneca, Cernîșevski, William Morris, Bertrand Russel, John Stuart-Mill sau Maeterlink. Spre deosebire de monografia apărută în 1970, demersul istoricului german asumă dintru început o perspectivă restaurativă în ceea ce privește dimensiunea libertară a activității lui Mușoiu. Pe de altă parte, volumul este interesant și pentru că iese din cadrul unei expuneri focalizate și încercă să ne ofere o imagine mult mai amplă a figurilor, grupurilor și activităților din jurul *Revistei Ideei* și a lui Panait Mușoiu. Sunt evocați, de pildă, medicul Panait Zosin, care s-a aflat alături de Mușoiu în anii de început ai activității sale publicistice, sau militantul sindicalist și scriitorul Iuliu Neagu-Negulescu⁶¹, unul dintre contributorii constanți ai *Revistei Ideei*. Un capitol inedit al cărții este cel dedicat anarhiștilor din România care se stabileau în Statele Unite la începutul secolului trecut, unde continuau, se pare, să primească *Revista Ideei*. Un mic grup din Leclaire, Illinois, va avea chiar și inițiativa de a scoate în 1904 o „revistă intimă”, intitulată *La Coș* sau *The Wastebasket*, scrisă de mână și distribuită gratuit și care rămâne una dintre cele mai interesante publicații scoase vreodată de anarhiștii români.

*Interesat de mișcarea muncitorească revoluționară din România de dinainte de Primul Război Mondial, Martin Veith și-a continuat cercetările în direcția explorării tendințelor revoluționare și anarhiste din sânul acesteia, următorul său volum, dedicat lui Ștefan Gheorghiu⁶² și apărut în 2015, punând o abordare din perspectivă libertară a activității cunoscutului militant sindicalist. Studiul lui Martin Veith ilustrează astfel necesitatea recunoașterii și înțelegerii elementelor libertare prezente în

⁵⁹ Ioan Nădejde, unul dintre „profesorii revoltei” care-i cuprinsese ca „un duh rău” pe tinerii de atunci, își începea apărarea în fața juriului care decidea eliminarea sa din învățământ pe motivul răspândirii ideilor socialiste de la catedră, cu sfidătorul „noi suntem anarhiști!”. A se vedea *Procesul fraților Nădejde*, Tipo-litografia „Buciumul român”, Iași, 1881, p. 11.

⁶⁰ Martin Veith, *Unbeugsam. Ein Pionier des rumänischen Anarchismus – Panait Mușoiu*, Verlag Edition AV, Lich/Hessen, 2013.

⁶¹ Despre acesta din urmă, Martin Veith a publicat recent un studiu mai amplu în ediția din 2018 a utopiei *Arimania sau Țara Buneiînțelegeri*, scrisă de Iuliu Neagu-Negulescu în 1921 și apărută inițial în 1923, la Brăila. A se vedea Martin Veith, „Neobosit! Iuliu Neagu-Negulescu – o viață dedicată eliberării și emancipării celor asupriți”, în Iuliu Neagu-Negulescu, *Arimania sau Țara Buneiînțelegeri*, Editura Pagini Libere, București, 2018, pp. 27-57.

⁶² Martin Veith, *Militant! Ștefan Gheorghiu und und die revolutionäre Arbeiterbewegung Rumäniens*, Verlag Edition AV, Lich/Hessen, 2015.

mișcarea muncitorească din România de la acea vreme, fiind, de altfel, și prima cercetare care încearcă în mod nemijlocit discutarea și lămurirea acestor aspecte.

Concluzii

Dacă nu se poate vorbi de un număr foarte mare de materiale dedicate anarhismului românesc, se poate, în schimb, constata cu ușurință consecvența apariției acestor texte de-a lungul timpului, în perioade și în împrejurări foarte diferite. Impresia generală rămâne însă aceea a unor încercări întrerupte, fragmentare, parcă niciodată duse până la capăt. Aspectul sporadic, dar și relativa lipsă de ecou a acestor publicații ridică atât chestiunea dificultăților inerente unui demers vizând istoria anarhismului în România, cât și pe cea a modurilor în care subiectul a fost abordat până acum.

O primă dificultate, cea de a circumscrie un teritoriu stabil și, în același timp, cuprinzător al investigației, ține oarecum de natura însăși a subiectului. Plasticitatea anarhiei, multiplicitatea expresiilor libertare și complexitatea influențelor și asamblajelor sale istorice, riscă mereu să contamineze cercetarea și s-o descurajeze. Într-unul dintre articolele sale despre gândirea libertară, Constantin Dobrogeanu-Gherea nota la un moment dat că „a se scrie despre anarhism, mai ales despre anarhismul teoretic, despre teoriile anarhismului, e cât se poate de greu. Cauza e că nu ai un punct de plecare, nu știi de cine și de ce să te apuci.”⁶³

Însă anarhismul nu poate fi interpretat doar în termenii teoriei politice, ci trebuie înțeles drept un fenomen istoric, social și cultural complex, cu multiple ramificații și influențe, dincolo de coerența sa strict doctrinară, de altfel, destul de problematică. Nu există o „ortodoxie” a anarhismului, după cum nu există nici un singur plan al dezvoltării sale sau un mod principal de articulare. Orice explorare a subiectului care nu dorește să ajungă la aporiile semnalate de Gherea, trebuie, prin urmare, să pornească mai degrabă de la un asamblaj particular al anarhiei decât de la vreo prezumată unitate ideatică sau teoretică, pentru a-și crea ulterior propriile situații de cercetare, propriile perspective, direcții și asocieri.

În cazul textelor dedicate istoriei anarhismului în România, unul dintre punctele comune, indiferent de perioada în care au apărut, este concentrarea aproape exclusivă asupra figurilor, publicațiilor sau grupurilor libertare ca atare, referirile la contextul mai larg al apariției și dezvoltării lor fiind destul de schematic. Lipsa unei înțelegeri adecvate a anarhismului în general, fragilitatea și minoratul expresiilor sale autohtone, dar și accidentele unei istorii recente profund marcate de succesiunea unor regimuri autoritare, au făcut din simpla descoperire, consemnare și reținere a unor date, reviste, scrieri sau personalități, un demers indispensabil. Ele explică totodată și abordările oarecum limitate, repetitive și lipsite de ecou ale acestei istorii până astăzi. Fără a-și propune de fapt analize mai largi ale anarhismului românesc, textele discutate par să asume în primul rând o funcție de conservare a acestor „urme” libertare, devenită însă insuficientă. Creșterea interesului pentru temele „anarhiste” în general, dar și o evidentă revigorare a studiilor privitoare la anarhismul românesc în ultimii ani, semnalează și necesitatea explorării unor contexte mai largi și unor problematici mai variate în ceea ce privește gândirea și practicile libertare. Un exemplu în acest sens l-ar putea constitui, de pildă, contextualizarea culturală sau literară a dezvoltării gândirii și practicilor libertare în România.

Interesul recuperării și povestirii istoriei neștiute a anarhismului românesc este (și trebuie să devină) multiplu și nu ține, prin urmare, doar de un simplu demers restaurativ și de documentare, fără îndoială important. Aceasta cu atât mai mult cu cât, în cazul anarhismului, așa cum am încercat să arătăm, „urmele” și diversele sale conexiuni sunt ca atare puțin înțelese și puțin cercetate, ele ascunzând astfel nu numai o istorie locală necunoscută, ci, mai ales, un nou mod de a privi, de a parcurge și de a înțelege teritoriile literare, teoretice și culturale considerate familiare.

⁶³ C. Dobrogeanu-Gherea, *Anarhism și socialism*, Editura Revistei „Viitorul social”, Iași, 1908, p. 3.

Biblioteca Anarhistă

Adrian Tătăran
Anarhismului în România: istoriile uitate ale unei istorii uitate
2018

Anuarul Muzeului Național al Literaturii Române din Iași, 2018

ro.theanarchistlibrary.org